

Kowheori-19 Ngā Tirohanga ki Ngā Tukinga #8

Ngā tukinga toiora o te uruta Kowheori-19

Pipiri 2023

Ngā tukinga toiora o te uruta Kowheori-19

He nui ngā rerekētanga me ngā whakatōhenehene a te urutā Kowheori-19 ki ngā hapori o Aotearoa. Nā te urutā ka kitea ngā tōritenga toiora puta noa i Aotearoa. Heoi i whakahiratia anō ngā kaha, ngā manawaroa me te ū o ngā hapori ki te tautoko i te toiora.

Putā noa i ngā pūrongo poto, i tirohia e mātou ngā tukinga toiora ki te Māori, ki ngā kaumātua, ki ngā hapori taiwhenua, ki Ngā Iwi o Te Moananui-a-Kiwa me te hunga raru i ngā tūkinu whānau puta noa i ngā hapori. He maha ngā ōritenga o ērā e pāngia ana e nga raru. Ka whakamahi tēnei ¹ o ngā tuhinga i ērā pūrongo me ngā rangahau whānui hei whakahira i ngā tukinga toiora o te urutā e noho mārama ake ai tātou. Kīhai tēnei tuhinga e arotake i te urupare a te Kāwanatanga ki te Kowheori-19 – hāunga ka whakahira kētia ko ngā tukinga toiora whānui a te urutā mō te hunga e raru ana i ngā wero toiora puta noa i Aotearoa.

Ko ētahi wero ehara i te mea hou – heoi ka mārakerake te kitea atu ki ētahi anō hapori. Kua oti noa i a mātou te whakaahua i ērā tūāhua i ngā pūrongo o mua: nā te urutā kua kino ake ngā tōritenga e pā ana ki ngā putanga o te hauora hinengaro me te toiora tae atu ki te whai wāhi ki ngā ratonga me ngā tautoko. Kua piki ake te kaikiri me ngā toihara, ā, he rerekē ōna whakawhiu ki ia hapori. Ko te hunga o ngā hapori takaware kua tino ngaua, kātahi ka hē kē atu mō ērā i te raru kē i ngā āpitinga taumaha.

¹ Ko tēnei tuhinga te whakamutunga o ngā pūrongo tirohanga e whakahira ana i ngā tūāhua nui o ngā tukinga toiora o te uruta i Aotearoa nei. Mō ētahi atu taipitopito e pā ana ki te tikanga whakaaro, ki ngā tohutoro, ki ngā kitenga o tēnei tuhinga me te raupapa whānui, tirohia tā mātou whārangi ipurangi: <https://www.mhwc.govt.nz/our-work/covid-19-insights/>

Ahakoia ngā wero whānui, kei ia hapori o Aotearoa ōna ake wero. Kei ngā hapori rerekē ōna anō momo hiahia mō te hauora hinengaro me te toiora, ka mutu, hei ngā wā o te mōrearea me whiwhi rātou ki ngā tautoko tōtika mō ā rātou hiahia. He uaua te kapo me te whai mārama atu a ētahi hapori he aha hoki te urutā, nā reira ka taumaha ake te wehi me te anipā. Ahakoia i whānui tōna angitū, kīhai ngā huarahi wero kano ārai i angitū ki ētahi anō hapori; ka mutu i rerekē ngā tuinga hurumutunga o te urutā i tēnā hapori, i tēnā hapori.

Nā runga i ngā tōritenga toiora me te rerekē o ngā momo hiahia ā-pāpori, ā-oahaoha, ā-ahurea hoki, kāore e tika kia kotahi te huarahi mā te tini o ngā taupori o Aotearoa.

E ai ki te tirohanga ehara rawa tēnei huarahi i te tika ki te tautoko i te toiora Māori, ki te whakaata rānei i ngā mana hourua o Te Tiriti. I roto i ēnei tuinga, i runga i ngā wheako me ngā mātauranga o mua, ka whakamahi ngā iwi, ngā hapū me ngā whānau i te tino rangatiratanga ki te tautoko i a rātou, me ētahi atu anō, i te wā o te urutā. Ko te tūāpapa o ngā urupare Māori ki te urutā ko ngā tikanga Māori me te mātauranga Māori, ko ngā kōtuinga me ngā hononga mauroa. Nō konei, ka mārohirohi, ka urutau ngā urupare Māori ki te haumarua i te hauora me te toiora o ngā hapori.

I roto i ngā āki mai o ngā tōritenga me ngā hiahiatanga, ka kitea te kaha, te rauhanga me te ringa takoha a te hapori i a rātou e whiriwhiri huarahi ana ki te whakapai ake i te toiora mō rātou ko ētahi atu anō. Kua kaha tōaitia e mātou i roto i ā mātou pūrongo Kowheori-19, ahakoia anō e ngana ana ngā hapori ki te whakatatū i ā rātou momo hiahia, i kitea tonu ngā kaha ōrite puta noa i ā rātou urupare. Ko ētahi o ēnei mea ko te rongoi i ngā tūhonotanga me te wairua tau, ko ngā arataki mārama, ko ngā mahi auaha me te mahi tahi atu ki ngā ratonga me ngā tari kāwanatanga.

Hei ngā wā i taea e ngā kaiwhakataua me ngā tari kāwanatanga te whirinaki atu ki ēnei kaha o te hapori, ki te tautoko i te tino rangatiratanga a ngā hapori me te whakakaha i ēnei whakaāhei, i pai kē atu te tautoko a tētahi i tētahi.

I runga i ngā kitenga a Te Hiringa Mahara puta noa ki a mātau pūrongo, i ngā whiriwhiri kōrero me ngā rangahau ki te hapori whānui kua pūrongoia ki konei, e karanga ana mātou ki ētahi huarahi hou, papai ake rānei ki te mahi tahi ki ngā hapori:

- Ki te tūtohu i te uara o te rangatiratanga me te tuku i ngā Māori, i ngā iwi, i ngā hapū me ngā whānau kia wātea, kia whai rauemi hoki ki te whakapai ake i ā rātou hiahia mō te toiora.
- Kia haere tonu te tuku ratonga a te kāwanatanga me te whakamahere i te taha tonu o te Māori kia riro mā te tikanga me te mātauranga Māori hei whakamōhio i ngā urupare kāwanatanga.
- Ki te whakamahi i ngā tauira pono nui mō ngā mahi tahi ki ngā hapori e āhei ai ngā kaiwhakarato hapori me te hapori tonu ki te whakapau kaha ki te toiora o te hapori ake.
- Ki te tūtohu me te whakapā ki ngā rōpū putanga huakore, tae atu ki ngā kaiarataki me ngā mema o te hapori kia whai wāhi ki ngā whakamahere me ngā whakataū.

I hoki tonu anō ētahi hapori ki ō rātou anō mātauranga, rauemi, kōtuinga toiora hoki hei tautoko i ngā momo whakaāhei pērā i te pono ki ngā tautoko a te kāwanatanga, i ngā hanganga pāpori kaha me te āhei ki te whakamahi i ngā hangarau matihiko hei whakaputa i te wairua auaha. Nā reira kei konā tonu ētahi **hohenga, whakaāhei māmā rānei hei tautoko i te toiora:**

- Mā te tuku i ngā tahua me ngā āwhina ki ngā marae ki te whakanoho i te āheinga ki te tuku tautoko ki ō rātou hapori me te tautoko i te toiora o mohoa, me ngā mōrearea ka tūpono mai.
- Mā ngā rauemi kāwanatanga hei tautoko i te toitū me te manawaroa o ngā rōpū hapori me ngā pūtahi pāpori e tuku tautoko ana mō te taha toiora. Mā rātou tonu e haumarū i te toiora o mohoa me te whakarite mō ngā mōrearea ka tūpono mai.
- Mā te whakangao tonu hei whakakore i te ‘āputa matihiko’ e tautoko i ngā hononga me te toiora, inā rā hei ngā wā e momotu ana ētahi atu hononga pāpori pērā i te wā o te noho rāhui.
- Kia haere tonu ai ngā whakangao kia whai wāhi ake, kia wawe ake, kia rere tonu ai ngā tautoko mō ngā ngaukino me ngā auhī. Mā konei ka tautokona ngā hapori hei ngā rā e tū mai nei, hei ngā wā tonu o te mōrearea.

Hei whakapai ake i te toiora, me whai mārama ki te toiora o te hunga takitahi, o ngā whānau me ngā hapori, tae atu ki ngā momo wero e rangona ana e ngā hapori rerekē me te hunga ka tūhono ki a rātou. E mārama ake ai tātou ki ngā hiahia me ngā wheako toiora a ngā taupori maha, **me whakangao ngā rangahau me ngā raraunga kounga tiketike:**

- Mā ngā rangahau me ngā raraunga kounga tiketike e tautoko i ngā urupare ki ngā iwi me te Māori e tipu ake ai te pono o te houruatanga. Me kaha aro ake ki te tuari i ngā pārongo whai pānga me te tautoko i nga rangahau me ngā kairangahau Māori ki te whakatau i ēnei āwangawanga, otirā, kia whakamanatia te rangatiratanga raraunga a te Māori.
- He rerekē ngā wheako toiora a tēnā, a tēnā. He maha hoki ngā take rerekē. Ki te whakapai ake tātou i te toiora o te katoa, me whai tātou i ngā tūmomo raraunga me ngā rangahau e mārama ake ai tātou ki te toiora o ngā hapori rerekē pēnei i te hunga wheako ora, i te hunga e tāmia ana e ngā auhī me ngā waranga, i Ngā Iwi o Te Moananui-a-Kiwa me Āhia me ngā iwi hapori o ēnei rōpū.

